

مجله بوستان ادب دانشگاه شیراز
دوره دوم، شماره اول، بهار ۱۳۸۹، پیاپی ۵۷/۱
(مجله علوم اجتماعی و انسانی سابق)

معرفی و بررسی نسخه‌ی خطی ترجمه‌ی فارسی قرآن مجید
کتابخانه‌ی مسجد جامع کبیر صنعاء

دکتر شاهرخ محمدبیگی*
دانشگاه شیراز

چکیده

ترجمه‌های فارسی قرآن مجید در بحث قرآن‌های مترجم جایگاهی مهم دارند، نویسنده در این مقاله به معرفی نسخه‌ی خطی ترجمه‌ی فارسی قرآن مجید کتابخانه‌ی مسجد جامع کبیر صنعاء پرداخته است. این مقاله شامل مباحث زیر است: رسم الخط و قرائت، ترجمه، مذهب مترجم، رسم الخط متن فارسی، تحلیل زبانی متن فارسی، معرفی منابع و مآخذ، شرح و تفسیر مختصر حواشی و اطراف نسخه‌ی خطی یاد شده و ذکر نمونه‌هایی از این نسخه‌ی فارسی قرآن مجید.

واژه‌های کلیدی: ۱. ترجمه ۲. تفسیر ۳. صنعاء ۴. فارسی ۵. قراءات ۶. قرآن ۷. نسخه خطی.

۱. مقدمه

ترجمه‌ی قرآن از همان قرن اول اسلام، مورد توجه مسلمانان غیر عرب زبان قرار گرفت. در ایران زمین، تاریخ ترجمه‌ی قرآن بعد از نخستین مترجم قرآن کریم به زبان فارسی، یعنی سلمان فارسی، به قرن چهارم هجری بر می‌گردد که علمای ماوراءالنهر فتوا به جواز ترجمه‌ی قرآن و تفسیر آن دادند. (محمدبیگی، ۱۳۷۳: ۸۱) ولی آن ترجمه

---

* دانشیار بخش زبان و ادبیات فارسی

و تفسیر به دست ما نرسیده، بلکه خلاصه و گزینشی از آن با دخل و تصرفاتی زیاد، به دست ما رسیده است. (محمدبیگی، ۱۳۷۳: ۲۱)

بعد از آن ترجمه‌های قرآنی به زبان فارسی رواج یافت، به طوری که ترجمه‌های مختلفی از قرون گذشته به یادگار مانده است که خود گنجینه‌ای در زبان و ادب فارسی به شمار می‌آید. برای نمونه، ۱۴۲ نسخه‌ی خطی کهن از آن در کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی محفوظ است. (یاحقی، ۱۳۷۲: ۳۴)

به بعضی از این ترجمه و تفسیرهای قدیمی توجه کافی شده و مورد بررسی دقیق قرار گرفته است؛ از جمله ترجمه‌ی متن قرآن در ترجمه‌ی تفسیر طبری (یاد نامه‌ی طبری، ۱۳۶۹)، کشف الاسرار و عده الابرار (یاد نامه‌ی ابوالفضل رشید الدین میبدی، ۱۳۷۳) و همچنین تفسیر ابوالفتوح رازی. (مجموعه مقالات گنگره‌ی شیخ ابوالفتوح رازی، ۱۳۸۴)

باید توجه داشت ترجمه‌ی قرآن در ابتدا به صورت ترجمه‌ی تحت اللفظی بوده است و بعدها به صورت ترجمه‌ی جمله به جمله رواج یافت و این سیر تکامل ترجمه در طول قرون، بر اساس تجربه به دست آمده است، به طوری که در زمان حاضر، ترجمه‌های خوبی مانند ترجمه‌ی مرحوم فولادوند، ترجمه‌ی مرحوم طاهره‌ی صفارزاده، ترجمه‌ی آیتی، ترجمه‌ی خرمشاهی و ترجمه‌ی مکارم شیرازی در دسترس فارسی زبانان قرار دارد.

۲. معرفی

کشور یمن از جمله کشورهای اسلامی است که در کتابخانه‌های آن، نسخ خطی فراوانی وجود دارد.^۱ از جمله در مناطق زیر:

صَنَعَاء، بَعْر، تَرِيم، زَبِيد، جَبَلَه، اِب، صَعْدَه، دَمَار، حَرَّاز، ثَلَا، كَوَکَبَان، المُنِيرَه، الزَيْدِيَه، الحُدَيْدَه، بَيْتِ الفَقِيه، شَهَارَه، حَوْث، حَجَّه، المَحَابِشَه، رَبْعَه، عُتْمَه، يَفْرَس
یکی از کتابخانه‌هایی که در آن نسخه‌ی خطی فراوانی وجود دارد، کتابخانه‌ی شرقی مسجد جامع کبیر صنعاء است.

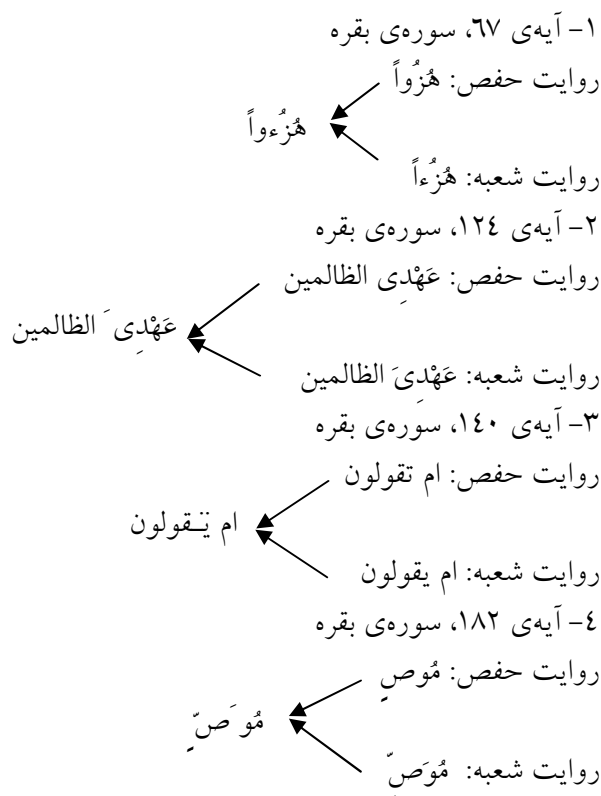
مسجد جامع کبیر در محدوده‌ی صنعای قدیمه واقع است و قدمت آن به زمان پیامبر اکرم (ص) می‌رسد. این کتابخانه در قسمت شرقی مسجد واقع شده است. آن را امام حمیدالدین یحیی بن محمد، از ائمه‌ی زیدیه، در سال (۱۳۴۴ ق). بنا کرده است. ترجمه‌ی فارسی این قرآن خطی، در زیر هر آیه نوشته شده است. تاریخ کتابت آن

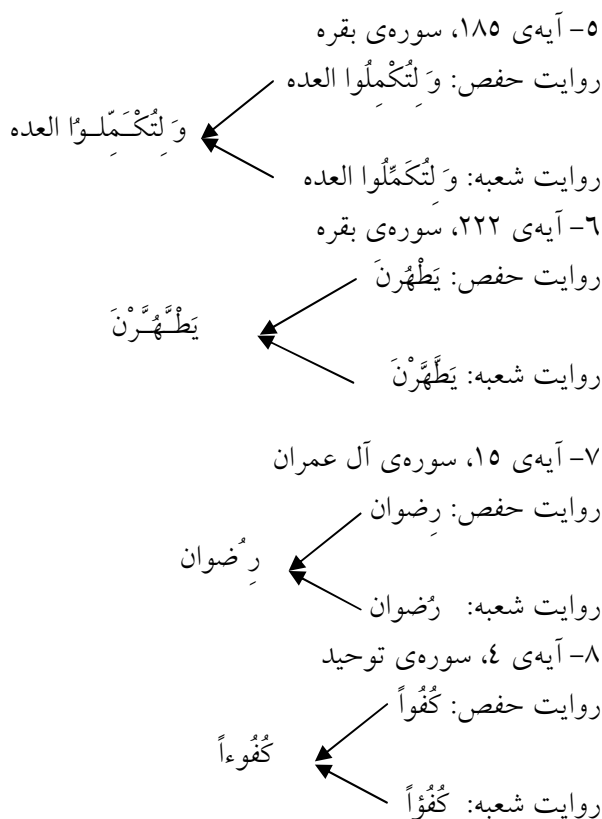
در پایان قرآن، ماه رجب سال (۱۰۸۵ هـ ق) ذکر شده و کاتب آن محمد زمان بن محمدتقی تویسرکانی است. این قرآن به خط نسخ و ترجمه‌ی آن به خط نستعلیق است که در هر صفحه، یازده سطر از آیات قرآن نوشته شده است.

این نسخه ترجمه‌ی کاملی از قرآن مجید در ۸۷۸ صفحه است، که علاوه بر آن، ۲ صفحه در ابتدا و ۲ صفحه در آخر، دعا‌های شروع و ختم قرآن افزوده شده است.

۳. رسم الخط و قرائت

رسم الخط این نسخه‌ی خطی بر اساس قرائت «عاصم»^۲ به روایت «حفص»^۳ است؛ اما قابل توجه است که قرائت عاصم به روایت «شعبه» را هم مد نظر داشته است. بدین صورت که در موارد اختلاف، روایت شعبه^۴ را به رنگ دیگر لحاظ کرده است تا قاری با دو روایت آشنا باشد. برای روشن شدن مطلب به چند مثال بسنده می‌شود.^۵

۴. ترجمه‌ی قرآن

البته ترجمه‌ی فارسی این قرآن، با قرائت عاصم، با روایت حفص تطبیق دارد و قابل ذکر است این ترجمه با هیچ‌کدام از ۱۴۲ نسخه‌ی خطی کهن محفوظ در کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی مطابقت ندارد. (یاحقی، ۱۳۷۲)

همچنین با نسخه‌ی خطی قرآن مترجم در موزه‌ی حضرت شاهچراغ^(ع) نیز مطابقت ندارد. (ریاحی‌زمین، ۱۳۷۸)

۵. مذهب مترجم

بر اساس ترجمه‌ی آیات قرآن، در می‌یابیم مترجم این قرآن از علما و دانشمندان شیعه است، برای نمونه، ترجمه‌ی آیه ۵۹ از سوره نساء و آیهی ۶ از سوره مائده، ذکر می‌شود:

یا ایها الذین امنوا اطیعوا الله و اطیعوا الرسول و اولی الامر منکم ... (نساء، ۵۹)
«ای آن کسان که ایمان آوردند، اطاعت کنید خدا را و اطاعت کنید رسول را و صاحبان امر را از شما.» که در اعتقاد اهل سنت اولی الامر به علما و خلفا ترجمه شده است.

یا ایها الذین امنوا اذا قمتم الی الصلوه فاغسلوا وجوهکم و ایدیکم الی المرافق و امسحوا برؤوسکم و أرجلکم الی الکعبین... (مائده، ۶)
«ای آن کسان ایمان آوردند چون برخیزید به نماز پس بشویید روی هاترا و دست ها تانرا تا مرفق ها و مسح کنید بسرہاتان و پاهاتان تا دو کعب.»
که در اعتقاد اهل سنت کلمه‌ی أرجلکم معطوف به وجوه دانسته و این طور ترجمه می‌کنند: و بشویید پاهای خود را. (ریاحی زمین، ۱۳۸۰: ۱۲۳)

۶. رسم الخط متن فارسی

۱. حروف را غالباً متصل به کلمه‌ی بعد نوشته است، مانند: الف) فرورستاد بتو کتاب را بحق مصدق مرانچه میانه دو دستش باشد. (ال عمران/۳)
ب) انکسانی که می‌کوبند پروردکار ما. (ال عمران/۱۶)
۲. ادغام حرف «ه» در «ها» جمع، مانند:
الف) وانچه ذخیره می‌کنید در خان‌هاتان (ال عمران/۴۹)
ب) بدرستی که این هرآینه آن قص‌های راست است (ال عمران/۶۳)
۳. حرف «گ» را مانند «ک» بدون سرکش نوشته است. مانند: خدا نیست مکر او که حی قیوم است. (ال عمران/۱)

۷. تحلیل زبانی متن فارسی

۱. در ابتدا هر سوره، تعداد آیات و محل نزول آن را مشخص کرده است، مانند: سوره ال عمران، مائتان آیه و هی نزلت بمکه.
۲. حروف مقطعه را ترجمه نکرده است.
۳. ترجمه‌ی فارسی از قرآن کاملاً تحت‌اللفظی و کلمه به کلمه است، حتی برای حروف تأکید در ترجمه معادلی آورده است. مانند:

- الف) ... لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِّنْ اَرْضِنَا اَوْ لَنَعُوْذَنَّ فِىْ مَلْتَنَا (ابراهیم/۱۳)
هرآینه بیرون میکنم شما را البته از زمین خود یا هرآینه بر میکردید البته بکیش ما.
- ب) ... اِلَّا اَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تَقِيَةً (ال عمران/۲۸)
مگر آنکه پرهیز کنند از ایشان پرهیز کردنی.
- ج) وَاللّٰهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ (ال عمران/۳۰)
 و خدا مهربان است به بندگان.
- د) فَاَحْكُمُ بَيْنَكُمْ فِىْمَا كُنْتُمْ فِىْهِ تَخْتَلَفُوْنَ (ال عمران/۵۵)
 پس حکم میکنم در آنچه بودید در آن که اختلاف میکردید.
 همان طور که ملاحظه می شود، یکبار «کنتم» را «بودید» ترجمه کرده و بار دیگر «کنتم تختلفون» را بصورت ماضی نقلی «اختلاف می کردید» لحاظ کرده است!
۴. ترجمه به ندرت مفهومی و نه کاملاً تحت اللفظی است، مانند:
 الف) لَا يَتَّخِذُ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ اَوْلِيَاءَ مِنْ دُوْنِ الْمُؤْمِنِيْنَ وَ مَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ فَلَيْسَ مِنْ اللّٰهِ فِىْ شَيْءٍ ... (ال عمران/۲۸)
 باید نگیرند مؤمنان کافرانرا دوستان از غیر مؤمنان و کسی که نکند آنرا پس نیست از خدا در چیزی...
- ب) وَ يَكَلِّمُ النَّاسَ فِى الْمَهْدِ وَ كَهْلًا وَ مِنْ الصّٰلِحِيْنَ. (ال عمران/۴۶)
 و سخن میکند با مردمان در مهد و دوما و باشد از صالحان.
- ج) ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُوْنُ (ال عمران/۵۹)
 پس گفت مر او را بشو پس شد.
۵. گاهی ترجمه همراه با توضیح است، مانند:
 الف) رَبِّ اِنِّى نَذَرْتُ لَكَ مَا فِى بَطْنِى مُحَرَّرًا (ال عمران/۳۵)
 پروردگار من بدرستی که من نذر کردم از برای تو آنچه در شکم منست آزاد از دنیا.
- ب) مَصَدَقًا بِكَلِمَةٍ مِّنْ اللّٰهِ وَ سَيِّدًا وَ حَصُوْرًا ... (ال عمران/۳۹)
 تصدیق کننده بکلمه از خدا و مهتر و بازدارنده نفس از شهوتها
- ج) سَبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ (ال عمران/۱۹۱)
 دانیم پاکیت را پس نگاهدار ما را از عذاب آتش.
۶. گاهی در ذیل ترجمه، کلمه را توضیح داده است، مانند:
 الف) اَرَايْتُمْ لِمَ كَفَرَ اِسْرَءٰىلُ وَ قَوْمُ اٰدَمَ وَ نُوْحٌ اَنَّهُمْ كَانُوْا اِنْسَآءً يَّعْرِضُوْنَ (ال عمران/۱۴)
 الف) اراسته شده از برای مردمان خواهشها از زنان و پسران ... (ال عمران/۱۴)

یعنی خواستنی‌ها

(ب) گواه باشید بانکه ما مسلمانیم (ال عمران/۶۴)

یا منقادانیم یا مخلصانیم

(ج) و فراموش کردند نصیبی را از آنچه باو داده شدند بآن (مائده/۱۳)

یا پند داده شدند

(د) گفت کوینده از ایشان یوسف را (یوسف/۱۰)

یعنی روبیل یا یهودا

۷. مترجم در ترجمه‌ی قرآن، از کلمات فارسی به خوبی و با دقت بهره برده است،

مانند:

(الف) ثم انزل علیکم من بعد الغم امنهً نعاساً... (ال عمران/۱۵۴)

پس فرو فرستاد بر شما از بعد غم ایمنی پینکی...

(ب) انّ المبذّرين كانوا اخوان الشیاطین.

به درستی که پاشندکان باسراف باشند برادران شیاطین. (اسراء/۲۷)

(ج) و أنّ الله لیسَ بظلامٍ للعبید (ال عمران/۱۸۲)

و آنکه خدا نیست ستمکار مر بندگان را

۸. گاهی در ترجمه‌ی متن، از همان کلمات قرآنی استفاده کرده است، مانند:

(الف) و ما یعلم تأویله الا الله (ال عمران/۷)

و نمیداند تأویلش را مکر خدا.

(ب) والله یؤید بنصره من یشاء (ال عمران/۱۳)

و خدا تأیید می‌کند بنصرتش کسی را که میخواهد.

۹. در موارد کمی در ترجمه دقت کافی نشده است. مانند:

(الف) و یعلمهم الکتاب و الحکمه و ان كانوا من قبل لفی ضلال مبین. (ال

عمران/۱۶۴)

و تعلیم دهد ایشان کتاب و حکمت و اگرچه بودند از پیش هرآینه در کمراهی

هویدا.

قابل ذکر است «ان» در آیه‌ی فوق «ان» مخففه از مثقله به معنای «به درستی که» و

«همانا» است.

(ب) انما ذلکم الشیطان یخوف اولیاءه (ال عمران/۱۷۵)

جز این نبود آنکه شیطان میترسانید دوستانش را.

که در این جا فعل مضارع، معنای ماضی نمی‌دهد. ترجمه‌ی «می‌ترساند» درست است.

۱۰. گاهی فعل ماضی را با توجه به مفهوم و جایگاه نحوی آن، مضارع ترجمه کرده است، مانند:

الف) فمن حاجک فیه من بعد ما جاء من العلم... (ال عمران/۶۱)
پس کسی که مجادله کند با تو در آن از بعد آنچه آمد ترا از علم...
و گاهی این امر را رعایت نکرده و به همان ترجمه‌ی تحت‌اللفظی بسنده کرده است، مانند:

ب) و اذا خلوا عَضُوا علیکم الانامل من الغیظ (ال عمران/۱۱۹)
و چون خلوت کردند کزیدند بر شما سرانگشتانرا از خشم.
۱۱. علامت مفعول بی واسطه «را» در ترجمه تکرار شده است، مانند:
الف. بدرستی که خدا برگزید آدم را و نوح را و آل ابراهیم را و ال عمرانرا بر
عالمیان. (ال عمران/۳۳)

ب) فروفروستاد توریه و انجیل را از پیش (ال عمران/۳)

۱۲. افعال نهی را گاهی با حرف «م» نهی و گاهی با حرف «ن» ترجمه کرده است، مانند:

الف) و لا تموتنَّ الا و اتم مسلمون (ال عمران/۱۰۲)
و ممیرید البته الا شما باشید مسلمانان.
ب) و لا یحزُنک الذین یُسارعون فی الکفر (ال عمران/۱۷۶)
و باید که اندوهکین نسازد ترا آنان که شتاب میکنند در کفر.
۱۳. ترجمه‌ی کلمات جمع با «ان» و «ها»، مانند:

الف) و قال ادخلوا مصر ان شاء الله امینین (یوسف/۹۹)
گفت داخل شوید در مصر اگر خواسته باشد خدا ایمنان.
ب) و قل للذین اوتوا الكتاب و الامیین (ال عمران/۲۰)
و بگو مرانانرا که داده شدند کتاب را و امیها را
ج) و الصابرین و الصادقین و القانتین و المنفقین و المستغفرین بالاسحار (ال عمران/۱۷)

صابران و صادقان و قانتان و انفاق کنندگان و استغفارکنندگان در سحرها

۸. تفسیر

در این نسخه خطی، شرح و تفسیر مختصری هم درباره‌ی آیات قرآن، در حواشی و اطراف متن هر صفحه، به زبان فارسی نوشته شده است که در بعضی موارد، مآخذ و منابع آن را ذکر کرده است.

با مطالعه‌ای که این جانب نمودم، مترجم بیشتر از کتب زیر بهره برده است:

۱. مجمع‌البیان (شیخ طبرسی)
۲. تفسیر التبیان (شیخ طوسی)
۳. تفسیر علی بن ابراهیم
۴. کتاب ثواب الاعمال، شیخ صدوق، م ۳۸۱ هـ (پاکت چی، ۱۳۶۹: ج ۳، ۶۲)
۵. کتاب معانی الاخبار (شیخ صدوق) و در وهله‌ی بعد از کتب زیر استفاده کرده است:

۶. کافی (اصول کافی، روضه‌ی کافی)
۷. تفسیر عیاشی
۸. تفسیر کشاف
۹. تفسیر ابوالفتوح رازی
۱۰. تفسیر کبیر فخر رازی
۱۱. تفسیر بیضاوی
۱۲. کشف الغمّه (من معرفه الاثمه)، بهاء‌الدین علی بن عیسی اربلی، م ۶۹۲ هـ (دهخدا، لغت نامه، ج ۱، ۱۳۷۴).
۱۳. نهج‌الحق
- نهج‌الحق و کشف‌الصدق، علامه حلی، م ۷۲۶ هـ (همان، ۱۴۱۴۵)
۱۴. نهج‌البلاغه
۱۵. اکمال‌الدین (اکمال‌الدین و اتمام‌النعمه، شیخ صدوق)
۱۶. تهذیب (شیخ طوسی)
۱۷. نهایه (النهایه فی مجرد الفقه، الفتوی، شیخ طوسی) (تهرانی، ۱۳۶۰: ۴۹).
۱۸. کتاب خصال (شیخ صدوق)
۱۹. حلیه‌الاولیاء
- حلیه‌الاولیاء و طبقات‌الاصفیاء، ابونعیم اصفهانی، م ۴۳۰ هـ (ذکاوتهی قراگوزلو، ۱۳۷۳: ج ۶، ۳۳۶).

۲۰. تأویل الآيات
تأویل الآيات الظاهره فی فضائل العتره الطاهره، سید شرف‌الدین علی حسینی
استرآبادی، قرن دهم هجری (خرم‌شاهی ۱۳۷۷، ج ۴: ۶۱)
۲۱. تفسیر حافظ (محمد بن مؤمن شیرازی)
از مفسران شیعه (کریمان، ۱۳۶۱، ج ۲: ۱۵)
- ابوبکر محمدبن مؤمن شیرازی کرامی، له نزول القرآن فی شأن امیرالمؤمنین
علیه السلام (ابن شهر آشوب، ۲۱۹۶۱: ۱۱۸)
۲۲. روضه الاحباب اثر روضه الاحباب فی سیر النبى و الال و الاصحاب،
جمال‌الدین عطاءالله شیرازی نیشابوری، م ۱۰۰۰ هـ (حاجی خلیفه، ج ۱، ستون ۹۲۲).
۲۳. امالی ابن بابویه، شیخ صدوق
۲۴. عیون الاخبار (عیون اخبار الرضا، شیخ صدوق)
۲۵. قرب الاسناد اثر محمدبن عبدالله بن جعفر حمیری، م قرن ۴ هـ (دوانی، ۱۳۶۳:
ج ۱، ۳۶۱؛ ج ۲، ۱۲۵).
۲۶. قصص الانبیای راوندی اثر قطب‌الدین راوندی، م ۵۷۳ هـ (همان، ج ۳،
۴۸۰-۴۷۲)
۲۷. خرائج و جرایح از قطب‌الدین راوندی، ۵۷۳ هـ
۲۸. کتاب احتجاج اثر طبرسی
۲۹. علل الشرایع اثر شیخ صدوق
۳۰. محاسن برقی از احمد بن محمد خالد برقی، م ۲۸۰ هـ (همان، ج ۱، ۳۸۱-۳۴۰)
۳۱. تنزیه الانبیاء از سید مرتضی
۳۲. امالی اثر شیخ طوسی
۳۳. تفسیر سُدّی اثر سدی از مفسران بنام شیعه، م ۱۲۸ هـ (کریمان، ۱۳۶۱: ج ۲،
۶۶-۶۷).
۳۴. تفسیر ثعلبی
۳۵. تفسیر نیشابوری
۳۶. توریه (کتاب تورات)
۳۷. کتاب توحید اثر صدوق
۳۸. من لایحضره الفقیه
۳۹. مناقب ابن شهر آشوب

۴۰. ارشاد اثر شیخ مفید
۴۱. جامع الاصول از مبارک بن ابی الکریم اثیر الدین محمد جزری، م ۶۰۶ هـ (دوانی، ۱۳۶۳: ج ۳، ۲۳).
۴۲. جامع الجوامع: تفسیر جوامع الجامع (طبرسی، ۱۳۶۷: ج ۱، هجده).
۴۳. اسباب نزول واحدی
۴۴. بصائر الدرجات اثر محمد بن حسین صفار قمی، م ۲۹۰ هـ (دوانی، ۱۳۶۳: ج ۲، ۷۸-۹۷).
۴۵. اعتقادات صدوق
۴۶. جامع البیان اثر محمد بن جریر طبری م ۳۱۰ هگامی هم با این عبارت از منابع مختلف یاد کرده است: «چنانکه در کتب فریقین مذکور است»، «به اتفاق معتبرین ارباب سیر»، «کتب سیر»، «در تفاسیر و اخبار معصومین»، «در تفاسیر فریقین ذکر یافته»، «در کتب اخبار» و «صحاح».

نمونه‌هایی از این ترجمه

حال برای مقایسه و آشنایی بیشتر علاقمندان قرآنی، نمونه‌هایی از این ترجمه و قرآن مترجم موزهی شاهچراغ ذکر می‌شود:

ترجمه‌ی قرآن نسخه خطی موزه‌ی حضرت شاهچراغ	ترجمه‌ی قرآن نسخه خطی کتابخانه مسجد جامع کبیر صنعاء
سوره‌ی الفاتحه مکیه و آیاتها سبع	سوره‌ی فاتحه الکتاب
۱. بنام خدای مهربان بخشاینده.	۱. بسم الله الرحمن الرحیم ^۶ .
۲. شکر خدای را خداوند جهانیان.	۲. ستایش مر خدایرا پروردکار جهان.
۳. مهربان بخشاینده.	۳. بخشاینده مهربان.
۴. پادشاه روز رستاخیز.	۴. خداوند روز جزا.
۵. ترا پرستیم و از تو یاری خواهیم.	۵. ترا می‌پرستیم و از تو یاری می‌طلبیم.
۶. راه نمای ما را راه راست.	۶. هدایت کن ما را براه راست.
۷. راه آن کسهای که منت نهادی برایشان، نه آن کسهای که خشم گرفته‌ای - یعنی جهودان- برایشان، و نه گم‌شدگان از راه - یعنی ترسانان.	۷. راه انانی که انعام کردی برایشان نه غضب شده بر آنها و نه گمراهان.

<p>ترجمه‌ی قرآن نسخه خطی کتابخانه مسجد جامع کبیر صنعاء</p>	<p>ترجمه‌ی قرآن نسخه خطی کتابخانه مسجد جامع کبیر صنعاء</p>
<p>سوره البقره مأتان و ست و ثمانون آیه و هی مدنیه بنام خدای مهربان بخشاینده. ۱. منم خدای دانا. ۲. اینست کتاب، نیست شک اندران، راه‌نمای پرهیزکاران را. ۳. آن کسهای که بگروند بنهانی و بپای دارند نماز وز آنچه روزی کردیم‌شان هزینه کنند. ۴. و آن کسهای که بگروند بدانچه فرستاده آمد سوی تو، و آنچه فرستاده آمد از پیش تو و بدان جهان ایشانند بی‌گمانان. ۵. ایشانند بر راه راست از خداوندشان، و ایشانند ایشان رستکاران.</p>	<p>سوره بقره (آیات ۱-۵) بنام خدای بخشاینده مهربان ۱. الم. ۲. آن کتاب معلوم، نیست شک در آن هدایتست از برای پرهیزکاران . ۳. آنان که میکروند به آنچه پنهان است و برپای میدارند نماز را و از آنچه روزی داده‌ایم ایشانرا انفاق میکنند. ۴. و آنان که میکروند بانچه فرو فرستاده شد بتو و آنچه فرو فرستاده شد پیش از تو و بآخرت ایشان یقین میدارند. ۵. آنها بر هدایتند از پروردکارشان و آنها‌اند آنها رستکاران.</p>
<p>سوره البلد بنام خدای بخشاینده‌ی مهربان ۱. سوگند یاد کنم بدین شهر. ۲. که تو فرو آمده‌ای بدین شهر. ۳. و پدیری و آنچه زاد. ۴. و بدرستی که بیافریدیم ما مردمان را اندر سختی. ۵. آیا می‌پندارد که نه تواند بر او کسی. ۶. می‌گوید: هلاک کردم خواسته بسیار. ۷. و می‌پندارد که نه دید او را کسی؟ ۸. نه کردیم او را دو چشم؟ ۹. و زبان و دو لب. ۱۰. و راه نمودیم او را دو راه نیک و بد. ۱۱. نه گذاشت این مردم عقبها. ۱۲. و چه دانا کرد ترا که چیست عقبه؟</p>	<p>سوره البلد بنام خدای بخشاینده مهربان ۱. سوگند یاد نمی‌کنم باین شهر. ۲. و تو مقیمی درین شهر. ۳. و پدر و آنچه زاد. ۴. که بتحقیق آفریدیم انسانرا در رنج. ۵. آیامی‌پندارد که قادر نمیشد هرگز بر او احدی. ۶. میکوید ضایع کردم مالی انبوه. ۷. آیا می‌پندارد که ندید او را احدی؟ ۸. آیا نکردانیدیم مرا او را دو چشم؟ ۹. و زبان و دو لب. ۱۰. و هدایت کردیمش در جای بلند. ۱۱. پس در نیامد به بلندی کردنکاه. ۱۲. و چه چیز دانا کرد ترا که چیست بلندی</p>

<p>ترجمه‌ی قرآن نسخه خطی موزه‌ی حضرت شاهچراغ</p>	<p>ترجمه‌ی قرآن نسخه خطی کتابخانه مسجد جامع کبیر صنعاء</p>
<p>۱۳. آزاد کردن گردنی را. ۱۴. یا اطعام دادن اندر روزی [که گرسنگی است] ۱۵. یتیمی خداوند خویشی. ۱۶. یا مسکینی خداوند گرد روی. ۱۷. پس بود از آنکسها که بگریزند، و وصیت کردند به شکیبایی، و وصیت کردند. به بخشایش کردن. ۱۸. ایشان اند خداوندان دست راست. ۱۹. و آنکسها که کافر شدند بآیتهای ما، ایشان اند خداوندان دست چپ. ۲۰. بر ایشان آتش [سر پوشیده است]</p>	<p>کرد نگاه؟ ۱۳. رهانیدن کردنیست. ۱۴. یا خورانییدن در روزی که صاحب کرسنگی است. ۱۵. یتیمی را که صاحب قرابست. ۱۶. یا درمانده را که محتاج است. ۱۷. پس باشد از آنانکه ایمان آوردند و وصیت بهم کردند بصبر و وصیت بهم کردند بمهربانی. ۱۸. آنها اند یاران دست راست. ۱۹. و آنان که کافر شدند بآیتهای ما آنها اند یاران دست چپ. ۲۰. برایشان است آتش سر پوشیده.</p>
<p>سوره الشمس بنام خدای بخشاینده‌ی مهربان ۱. بدین آفتاب و روشنی آن. ۲. و ماه تاب چون نور بدهد. ۳. و روز چون روشن گردد. ۴. و شب چون تاریکی اندر پوشد. ۵. و آسمان و آنچه بنا کردن آن. ۶. و زمین و گستردن آن. ۷. و تنی و آنچه راست کرد آن را. ۸. و الهام داد آنرا تباه‌کاری آن و پرهیزکاری آن. ۹. و بدرستی که برست آنک پاکیزگی کرد. ۱۰. و بدرستی که فروماند آنک پنهان کرد آن.</p>	<p>سوره و الشمس بنام خدای بخشاینده مهربان ۱. بآفتاب و فروغ وقت ارتفاعش. ۲. و ماه چون از پی درآیدش. ۳. و روز چون جلا دهد. ۴. و شب چون فروپوشدش. ۵. و آسمان وانکه بنا کرد آنرا. ۶. و زمین وانکه گسترده آنرا. ۷. و نفس وانکه راست کرد آنرا. ۸. پس الهام کردش بد کرداریش را و پرهیزکاریش. ۹. که به تحقیق رستگار شد کسی که پاک کردانید آنرا. ۱۰. و بی بهره ماند کسی که تباه ساخت آنرا.</p>

<p>ترجمه‌ی قرآن نسخه خطی کتابخانه مسجد جامع کبیر صنعاء</p>	<p>ترجمه‌ی قرآن نسخه خطی کتابخانه مسجد جامع کبیر صنعاء</p>
<p>سوره التین بنام خدای بخشاینده‌ی مهربان</p> <ol style="list-style-type: none"> ۱. بدین انجیر و زیتون. ۲. و بدین کوه سینا. ۳. و بدین شهر مکه. ۴. بدرستی که بیافریدیم مردم را اندر نیکوتر تقویمی. ۵. پس باز گردانیدیم آن را فروتر فروتران. ۶. مگر آن‌کس‌ها که بگریزند و کردند نیکی‌ها، ایشان‌را مزدی بی‌منت. ۷. چه دروغ دارد ترا پس از دین؟ ۸. نیست خدای عزوجل حاکم‌تر حکم‌کنان؟ 	<p>سوره تین بنام خدای بخشاینده مهربان</p> <ol style="list-style-type: none"> ۱. به تین و زیتون. ۲. و طور سینین. ۳. و این شهر امن. ۴. که به تحقیق آفریدیم انسانرا در خوبترین راست کردنی. ۵. پس گردانیدیمش فروترین فروتران. ۶. مگر آنانکه ایمان آوردند که کردند کارهای شایسته پس مر ایشانرا است پاداشی غیر مقطوع. ۷. پس چه چیز تکذیب مینماید ترا بعد از این در دین. ۸- آیا نیست خدا حکم‌ران‌تر حکم‌رانان.
<p>سوره القدر بنام خدای بخشاینده‌ی مهربان</p> <ol style="list-style-type: none"> ۱. ما فرو فرستادیم آن را اندر شب قدر. ۲. و چه دانا کرد ترا که چیست شب قدر؟ ۳. شب قدر بهتر است از هزار ماه. ۴. فرود آیند فریشتگان و روح - یعنی جبریل - اندر آن شب بفرمان خدای ایشان از هر کاری. ۵. سلام آن تا برآمدن بامداد. 	<p>سوره القدر بنام خدای بخشاینده مهربان</p> <ol style="list-style-type: none"> ۱. بدرستی که ما فرورستادیم آنرا درشب قدر. ۲. و چه چیز دانا کرد ترا که چیست شب قدر. ۳. شب قدر بهتر است از هزار ماه. ۴. نازل میشوند ملائکه و روح دران به دستوری پروردکارشان از هر امری. ۵. سلامست آن تا وقت طلوع صبح.
<p>سوره الناس بنام خدای بخشاینده‌ی مهربان</p> <ol style="list-style-type: none"> ۱. بگوی: بازداشت خواهم بخدای مردمان. ۲. پادشاه مردمان. ۳. خدای مردمان. ۴. از شر بدی که نام او وسواس است آن خناس. 	<p>سوره الناس بنام خدای بخشاینده مهربان</p> <ol style="list-style-type: none"> ۱. بگو پناه میبرم پروردکار مردمان. ۲. پادشاه مردمان. ۳. اله مردمان. ۴. از شر شیطان وسوسه کننده باز پس رونده.

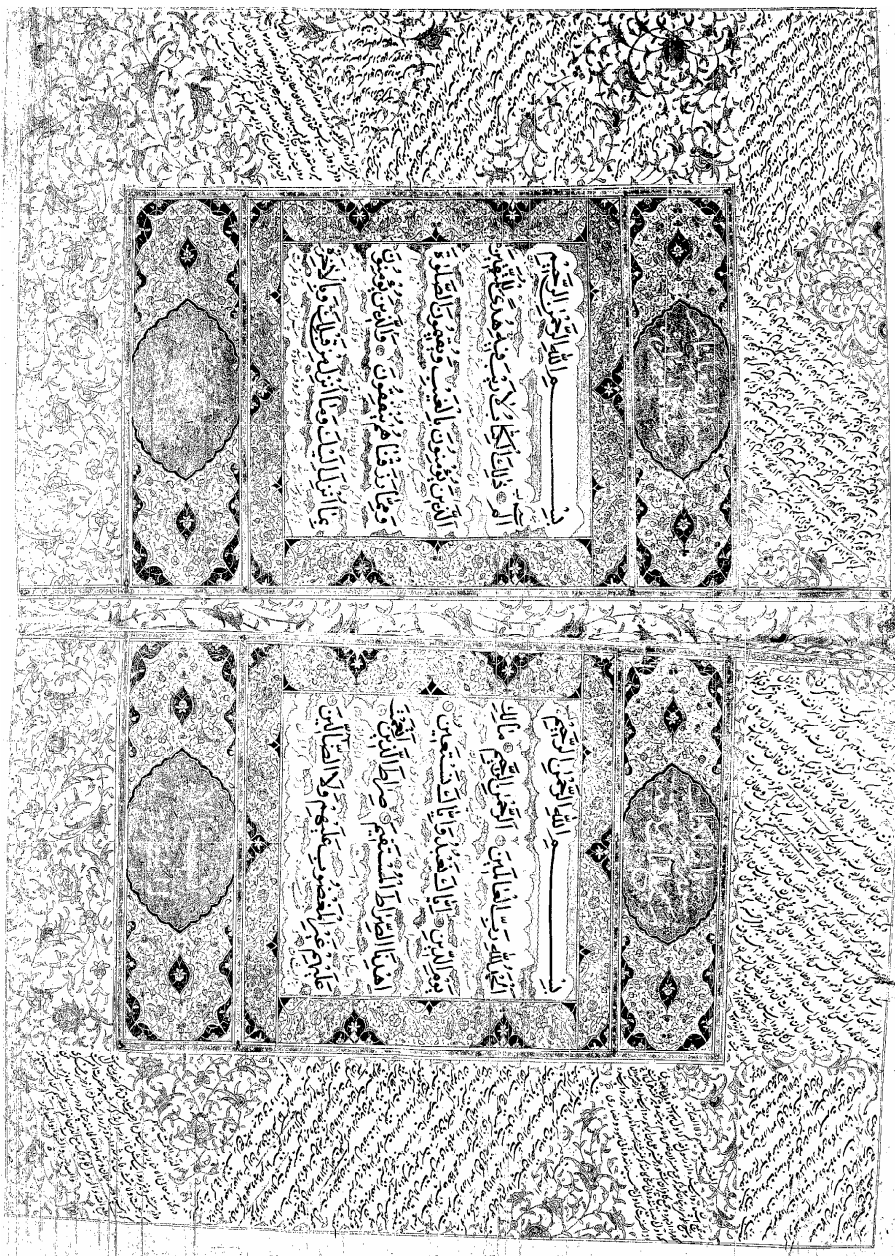
ترجمه‌ی قرآن نسخه خطی کتابخانه مسجد جامع کبیر صنعاء	ترجمه‌ی قرآن نسخه خطی موزه‌ی حضرت شاهچراغ
۵. انکه وسوسه می‌کند در سینهای مردمان. ۶. از جن و مردمان.	۵. آنک اندر دمد اندر دل‌های مردمان. ۶. از پریان و مردمان.

۸. نتیجه

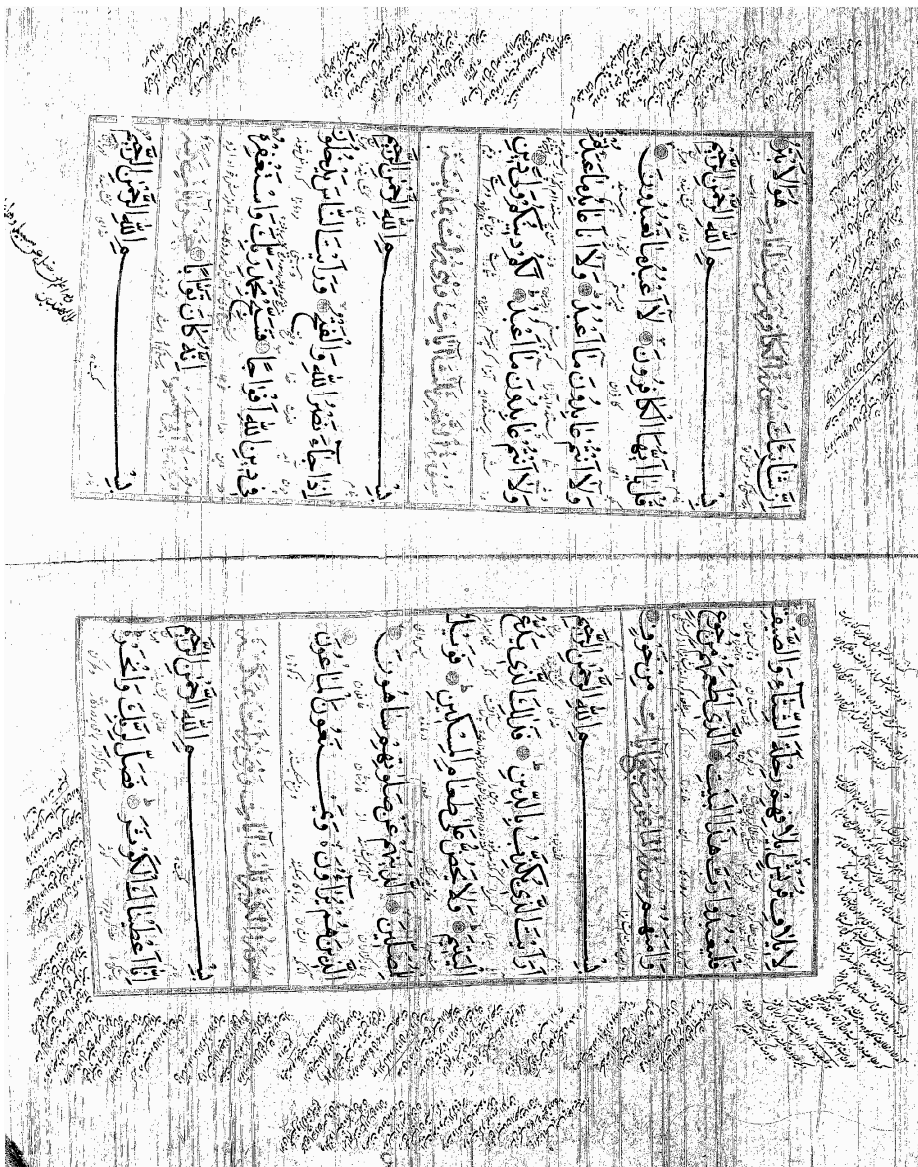
نسخه‌ی خطی ترجمه‌ی فارسی قرآن مجید کتابخانه‌ی مسجد جامع کبیر صنعاء در سال ۱۰۸۵ ه.ق. به وسیله محمد زمان بن محمد تقی توی سرکانی نوشته شده است. رسم الخط این قرآن بر اساس قرائت عاصم، به روایت حفص است و همچنین روایت شعبه را هم مد نظر داشته و موارد اختلاف قرائت را مشخص کرده است. بر اساس ترجمه‌ی آیات قرآن، در می‌یابیم که مترجم آن از علمای شیعه است. این ترجمه از قرآن، ترجمه‌ای تحت اللفظی است و گاهی هم ترجمه به صورت مفهومی آمده است. همچنین شرح و تفسیر مختصری هم درباره‌ی آیات قرآن در حواشی و اطراف متن هر صفحه، به زبان فارسی ذکر شده است.

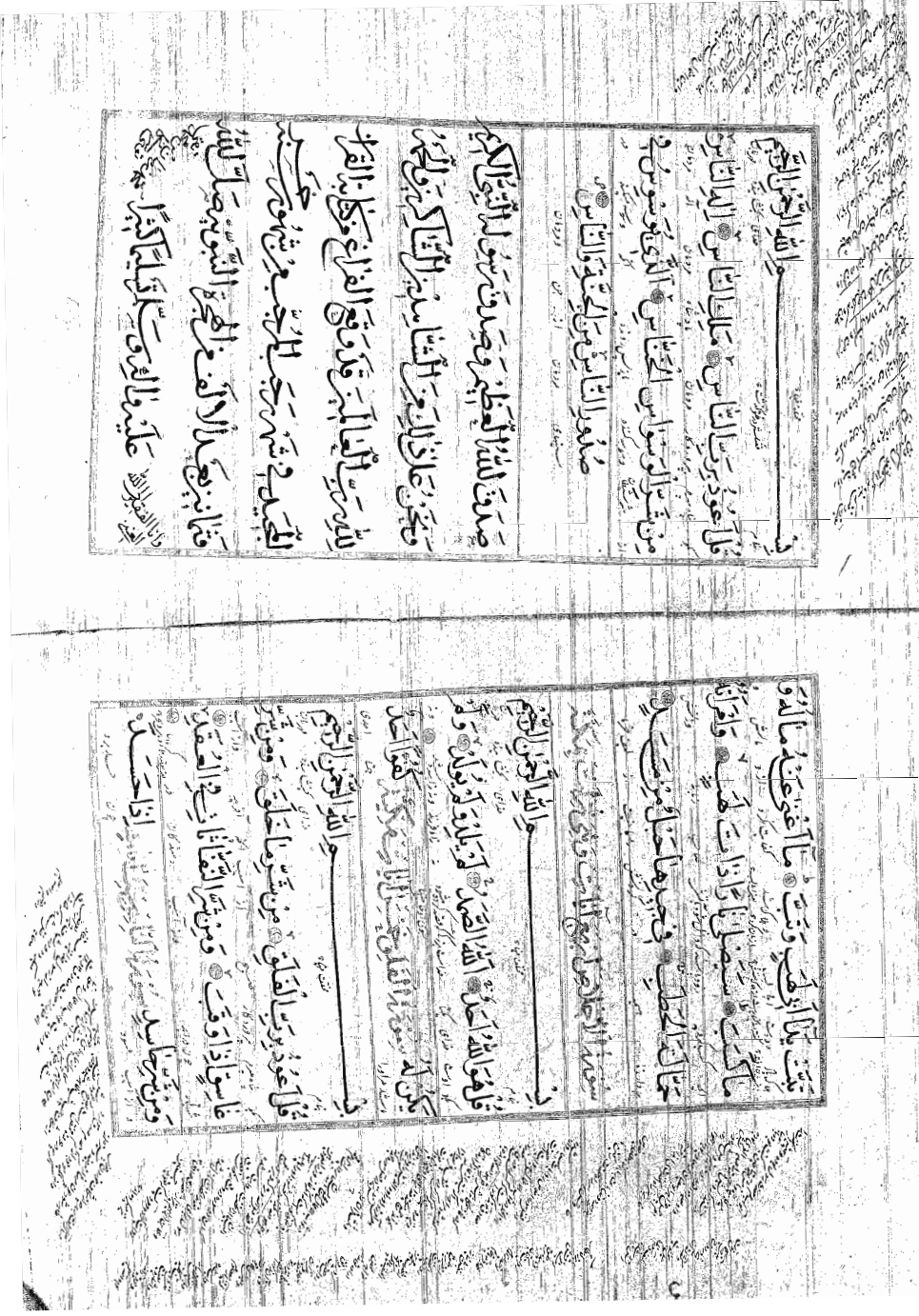
یادداشت‌ها

۱. این جانب از بهمن ماه ۱۳۷۸ تا تیرماه ۱۳۸۱ ش به عنوان مدرس زبان و ادبیات فارسی دانشگاه صنعاء در کشور یمن اقامت داشتم. (آموزش زبان فارسی در دانشگاه صنعاء، فصلنامه پارسی، ۵ (۳)، ۲۲۰-۲۱۸)
۲. عاصم کوفی (ابوبکر عاصم ابن ابی‌النَّجود)، متوفی ۱۲۸ هـ (موسوی، ۱۳۸۰: ۱۱)
۳. حفص: (ابوعمر و حفص ابن سلیمان) متوفی ۱۸۰ هـ (همان، ۱۲)
۴. شعبه: (ابوبکر شعبه ابن عیاش) ۱۹۳ هـ (همان، ۱۲)
۵. برای آشنایی بیشتر با قراءات سبعة و روایت‌های آن به صورت تطبیقی (ر.ک: تهذب القراءه، اثر ابراهیم پور فرزیب، ۱۳۶۸).
۶. آیه‌ی تسمیت در سوره‌ی حمد ترجمه نشده است اما در سور دیگر، چنین ترجمه شده است: بنام خدای بخشاینده مهربان

والله اعلم بالصواب

قال عروة بن رباح الثالث ملك الثالث

من قتلوا سواد الخناس الذي كرمه في

صنوبر الثالث من الخنساء والثالث

صديق الله العظيم وصديق رسول الله صلى الله عليه

وسلم عن ابي بكر وعمر بن الخطاب وعنه

والله اعلم بالصواب وقد وقع الفراع وكفا به الفراع

البحري في سنة رحمة الله عليه من سنة رحمة

قال ابن عسقلان الاكبر في الحجفة النبوية جعل الله

عليه ما لا يدرك عينه ولا يحيط به عقل

تبت بما اركب وتبت ما اعزضت ما اورد

ما كنت سبيلنا اذ ات لهيب واورد

جبال الخطيب في جبهها حائل منسج

سعد الاجاهل مع ايات ونبى منسج

والله اعلم بالصواب

فاهو الله احد الله الصمد لا يلد ولا يؤلم ولا

كان له سعة ولا قبل ولا يموت ولا ينام

والله اعلم بالصواب

قال عروة بن رباح القلي من سبي ما خلق

فاستاذ اذ تبت ومن سبنا انما نرى المصنوع

وتبت حاسد

منابع

- قرآن مجید. نسخه‌ی خطی قرآن مجید، یمن: کتابخانه مسجد جامع کبیر صنعاء.
- تهرانی، آقا بزرگ. (۱۳۶۰). *زندگینامه شیخ طوسی*. ترجمه‌ی علیرضا میرزا محمد و سید حمید طبیبیان، تهران: فرهنگستان ادب و هنر ایران.
- مازندرانی، ابن شهر آشوب. (۱۳۸۰ هـ/ ۱۹۶۱ م). *معالم العلماء*. نجف: مطبعه حیدریه.
- پاکت چی، احمد. (۱۳۶۹). ابن بابویه (محمد بن علی بن حسین بن موسی بن بابویه قمی) ملقب به شیخ صدوق. *دایره‌المعارف بزرگ اسلامی*، تهران: مرکز دایره‌المعارف بزرگ اسلامی.
- پور فرزیب، ابراهیم. (۱۳۶۸). *تهذیب‌القراءه*. تهران: کعبه.
- حاجی خلیفه، مصطفی بن عبدالله. (بی‌تا). *کشف‌الظنون عن اسامی‌الکتاب و الفنون*. بیروت: داراحیاء التراث العربی.
- خرمشاهی، بهاء‌الدین. (۱۳۷۷). *تأویل‌الآیات*. *دایره‌المعارف تشیع*. تهران: نشر شهید سعید محبی.
- دوانی، علی. (۱۳۶۳). *مفاخر اسلام*. تهران: امیرکبیر.
- دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۷۲). *لغت‌نامه دهخدا*. تهران: دانشگاه تهران.
- ذکاوتی قراگوزلو، علیرضا. (۱۳۷۳). ابونعیم اصفهانی (احمد بن عبدالله). *دایره‌المعارف بزرگ اسلامی*. تهران: مرکز دایره‌المعارف بزرگ اسلامی.
- ریاحی زمین، زهرا. (۱۳۷۸). *تصحیح و مقایسه تحلیلی - ادبی و زبانی ترجمه‌ی قرآن موجود در موزه حضرت شاهچراغ^(ع) با ترجمه‌های قرآن مجید قرن ششم*. *پایان‌نامه دکتری*، شیراز: دانشگاه شیراز.
- ریاحی زمین، زهرا. (۱۳۸۰). *درّ دریای دری*. معرفی ترجمه‌ی خطی قرآن مجید موزه حضرت شاهچراغ، (فصلنامه بینات، ۸، ۳۱).
- طبرسی، فضل. (۱۳۶۷). *تفسیر جوامع الجامع*. تصحیح: ابوالقاسم گرجی، تهران: دانشگاه تهران.

کریمان، حسین. (۱۳۶۱). *طبرسی و مجمع البیان*. (تحقیقی در مجمع البیان). تهران: دانشگاه تهران.

محمدیگی، شاهرخ. (۱۳۷۹). *آموزش زبان فارسی در دانشگاه صنعاء. فصلنامه پارسی، ۵ (۳)، پاییز*.

محمدیگی، شاهرخ. (۱۳۷۳). *ترجمه تفسیر طبری. آینه پژوهش، ۲۴، فروردین*.

محمدیگی، شاهرخ. (۱۳۷۳). *ترجمه قرآن و بررسی آرای مخالفان. فصلنامه بینات، ۴، زمستان*.

مجموعه مقالات گنگره شیخ ابوالفتوح رازی. (۱۳۸۴). قم: دارالحدیث.

موسوی بلده، سید محسن. (۱۳۸۰). *حلیه القرآن (سطح ۲)*. تهران: احیاء الکتاب.

یاحقی، محمدجعفر. (۱۳۷۲). *فرهنگنامه قرآنی*. مشهد: آستان قدس رضوی.

یادنامه ابوالفضل رشید الدین میبیدی (۱۳۷۸). یزد: انتشارات یزد.

یادنامه طبری. (۱۳۶۹). تهران: وزارت فرهنگ و آموزش عالی.